

Скороходько С.Г.

КРИМСЬКА ТОПОНІМІКА ТА ЇЇ ВІДТВОРЕННЯ ЗАСОБАМИ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Завдання відтворення географічних назв іноземними мовами, є, на мій погляд, досить важливим в умовах державотворення, оскільки, по-перше, ономастична номінація є у надзвичайній мірі соціально детермінованою; по-друге, вірність, відсутність варіантів, також стабільність передачі назв на карті має не тільки суто картографічне значення, але й загальнодержавне. [1, с. 32]

Щодо шляхів та засобів передачі іншомовних географічних онімів існують досить значна теоретична та інструктивна література, а також картографічна практика. Що правда, вони мають досить загальний або ж пристосований до російської мови характер. Основними засобами введення іншомовних топонімів є практична транскрипція, транслітерація, переклад та морфологічна передача. Але наявні розходження у трактуванні важливості та розповсюдженості деяких із них. Зокрема, В.Е. Сталтмане переконана, що тільки практична транскрипція є дуже поширеним засобом, що впливає з її безперечних переваг, які забезпечують простоту читання карт. А інші засоби нібито знаходили у вітчизняній картографії вкрай обмежене застосування. [2, с.32] З іншого боку, А.В. Суперанська слушно зауважує, що транскрипція також має свою ваду, бо десемантизує оніми, тому потрібно її доповнювати іншими засобами. [3, с.80]

Дослідники зазначають також, що існуючі енциклопедичні, лінгвістичні та перекладні словники досить бідні на топонімічну лексику, що ставить до порядку денного завдання складання спеціальних ономастичних словників. [2, с. 48,49] Дійсно, у словниках, якими була змога користуватись, наявна лише макротопонімічна лексика, та ще й у вельми звуженому вигляді. До того ж, як з'ясувалось із розмов із деякими сімферопольськими краєзнавцями та географами, діяльність, скерована на збирання, дослідження кримських топонімів, (особливо, макротопонімів) у застійні часи вважалася небажаною і практично заборонялась.

Передача іншомовної топоніміки ставить чимало проблем. Проте, існує також і специфічно кримська проблема. Вона полягає в тому, що, перш, ніж братися до передачі топонімів іншомовними засобами, необхідно встановити їхній перелік. А він у Криму був великою мірою спотворений після депортації кримськотатарського народу. Якщо порівняти довоєнну та повоєнну карти Криму, в око впадає значна різниця, бо перша рясніла назвами населених пунктів здебільшого тюркського, а також давньогрецького походження. Досить нагадати такі топоніми, як Сейтлер (нині Нижньогірський), Сарабуз (Гвардійське), Біюк-Онлар (Октябрьське), Отузи (Щебетівка) та ін. Всі вони сягають у сиву давнину, і тому є засобами збереження культурних скарбів народів на відміну від безбарвних Леніно, Советський, Плодове, Косточкове тощо. А по війні залишилися хіба що Джанкой та Бахчисарай (завдяки пушкінському віршеві). Справа повернення історичних назв просувається дуже повільно; за останні роки відновлено лише Інкерман (за різними тлумаченнями – нова або печерна фортеця), Коктебель (“долина синіх скель”) та Партеніт (від гр. Parthenos “діва”).

Крім того, з набуттям статусу державної українською мовою, а в межах Криму – ще й кримськотатарською зростає актуальність проблеми обрання мови – джерела топоніму, що має бути запозиченим до однієї з іноземних мов. Теорія твердить, що проблема вирішується виходячи з того, до якої держави належить територія. [3, с. 90] Тобто за часів існування Російської імперії та СРСР таким джерелом мала бути російська мова, що й робилося насправді. Тепер цей статус має перейти до української. Що ж стосується державних утворень із кількома державними мовами, то теорія вважає за доцільне брати до уваги, населення якої національності переважає кількісно в зоні місцезнаходження топоніма. [3, с. 90-91] Вважаю цей критерій недостатнім з огляду на конкретні умови, що склалися у Криму, та пропоную доповнити його таким, що зважав би на те, з котрої державної мови походить географічна назва.

Перш, ніж перейти до пропозицій щодо введення кримських топонімів до французької мови, необхідно хоча б коротко охарактеризувати їх. Така необхідність аргументується наявністю кореляцій між типом назви та способом його іншомовного запису. Як відомо, топоніми розрізняються за багатьма ознаками: типом географічного об'єкту, його розмірами, складом та за походженням. [4]

Отже, з точки зору складу серед кримських топонімів особливо поширені однослівні та словосполучення. Номінація через однослівну одиницю особливо характерна для ойконімів: Євпаторія, Ялта, Балаклава, Кача, Херсонес; та деяких оронімів і гідронімів: мис Нікіта, озеро Сасик, гора Демерджі, річка Альма та ін.

Словосполученнями є здебільшого гідроніми: Каркінітська затока; та ороніми: Червоний камінь (скеля).

Що стосується походження, то маємо як топоніми, що склалися у процесі природного історичного розвитку, також і свідомостворені. До перших можна віднести, наприклад, Салгір (можливо, вид туркменського етноніму); Судак (тюркською “гора біля води”) – така етимологія видається сумнівною, оскільки це далеко не єдина гора і далеко не єдине місто на узбережжі; Яйла (тюркською “літне пасовисько”). Інша група є вельми поширеною в Криму. Традиція утворення таких топонімів почалася від російської колонізації двісті років тому завдяки діяльності “світлішого князя” Г.А. Потьомкіна. Тоді

з'явилися Сімферополь та Севастополь, було відновлено забуту першу назву міста Кафа "Феодосія" (що існувала від його заснування у VI ст. до н.е.). Але у ті часи вдавалися у більшості випадків до меморіального найменування нових населених пунктів. Зате справжня хвиля перейменувань, викликаних політико-ідеологічними чинниками, пройшла Кримом одразу після Великої Вітчизняної війни. Приклади цього типу вже наводились вище. Щоправда, слід уточнити, що ці перейменування стосувалися лише ойконімів і не зачепили назв природних об'єктів. Так, Карасубазар був перейменований на Білогірськ, але залишилась річка Карасу (або в українському народноетимологічному варіанті – Карасівка).

Нарешті, карта Криму є надзвичайно строкатою також і у плані етимологічному. Тут дуже багато, поперше, грецизмів. Згадувана вже Каркінітська затока походить від назви давньогрецького міста Керкініт, Лівадія – від давньогрецького апелятиву зі значенням "лука", Херсонес – від апелятиву (півострів). Так, до речі, у раннім середньовіччі називався весь Крим. Назвемо також Ялту, Алупку, і, нарешті Феодосію, тобто "богом дану".

Інший шар етимонів становлять, як вже вказувалось, тюркізми: Арабатська стрілка – депропріативне утворення від назви фортеці Арабат (передмістя"), що там існувала; Аю – Даг – онімізована метафора, що її зміст добре передає калька Ведмідь – гора; Карадаг – "чорна гора", тобто невисока гора без снігового покриву в літі; Крим – або ж Кирил ("рівчак, вал"), Сууксу - мікротопонім місцевості біля Гурзуфа, утворений від татар. ("холодна вода").

Є також порівняно незначний шар слов'янзмів. Тут присутні, зокрема, загальновідомі макротопоніми: Чорне море – калька з грецького Pontos Melos, яка, в свою чергу, скалькована з переосмисленого перського "темне море" (тобто "північне море"). Керчь – давньоруська назва від "корчувати" або від апелятиву із значенням "ковальська справа", що більш виправдане етимологічно. Є також і прозорі назви: залізничні станції Сім Колодязів та П'ятиозерна та ороніми, серед яких переважають мікрооб'єкти; здебільшого скелі: Чортів палець, Біла скеля, Зуб, Парус, а також хребет Магнітний, Ластівчине Гніздо.

Нарешті, зустрічаються й гібриди. Наведено бодай Ай-Петрі тюркськ. Ай ("святий") та Петрі давньогр. Петро, аналогічно Ай-Тодор (святий Федір); мис Тарханкут кр.-тат. тархан ("звільнений від податків") та укр. кут і т. ін. Етимології наводяться за словниками В.А. Никонова [5] та Є.П. Поспелова. [6]

Відповідно до характеру формантів, топоніми поділяються: а) на первинні, що походять від апелятивів, наприклад: Кача "укр. Качка; та непервинні, утворені від інших онімів: Євпаторійська бухта" Євпаторія або Малахов курган < антропонім Малахов; б) щодо відбиття ними властивостей природних об'єктів – на спеціально для цього створені топоніми, що безпосередньо відбивають риси об'єктів: Чорне море, Чортів палець; та на перенесені з інших сфер: такими є всі запозичені імена [3, с. 73,75]. Від місця топоніму в топонімічній системі залежить, якому засобу передачі треба віддати перевагу.

Переходячи до рекомендацій прикладного характеру, зауважимо, що вони стосуються не транслітерації, а саме практичної транскрипції. Оскільки, за твердженнями авторитетних спеціалістів, транслітерація застосовується для передачі різних документів і не обмежується правилами правопису; вона є системою засобів транскодування для груп, або навіть для необмеженої кількості мов [3, с. 20, 21, 32]; нарешті, це передача графем однієї графічної системи засобами іншої. [1, с. 36-37] Навпаки, практична транскрипція – це відтворення фонемного складу іншомовного оніму засобами традиційної орфографії мови – рецептору. [3, с. 20, 21, 34, 36-39] Саме такі дві системи застосовані у Світовому Атласі Андре Журно, про що йдеться у передмові до цього видання. [7] Зокрема, підкреслено, що за участю спеціалістів-русистів вироблено нову незвичайну концепцію транслітерації слов'янських топонімів, що базується на системі, прийнятій у колишніх Чехословаччині та Югославії, та все ширше використовуваної на Заході Європи. Отже, концепція являє собою певний компроміс, коли до деяких традиційних транскрипцій додається в дужках транслітерована назва чи навпаки або наведений той чи інший варіант. Наважуюся заперечити, що застосування виключно транслітерації значно обмежило б можливості виходу України до Європи, бо це була б передача потрібна лише країнам СНД; з іншого боку, застосування подвійних нотацій значно обтяжило б карту.

Практична транскрипція, запровадження якої можна вважати більш доцільним, не може бути ні суто графічною, ні суто фонетичною передачею. Зокрема, для французької орфографії дуже важливими є, окрім фонетичного, також традиційний та Історико-етимологічний принципи. [8; 9, с. 51-65] Останній нагадує читачеві про генетичний зв'язок того чи іншого французького слова з його етимомом у мові-джерелі. [10, р.350] Етимологізовані написання характерні, наприклад, для давньогрецьких запозичень, а також для слів, що походять із мов, які користуються іншими абетками. [9, с. 61] Запозичення має обов'язково зберігати графічну спільність із уже існуючим у мові-рецепторі словом, що має у складі такі самі графеми. [3, с. 95] Отже, до практичної транскрипції слід вдаватись у більшості випадків, заважаючи при цьому на наявність традицій під якими у цьому контексті треба розуміти наявність усталених оригінальних транскрипцій. Їхніми джерелами можуть бути як карти, так і словники, що видаються у Франції. Згадуваний вище Атлас, окрім транслітерацій, подає такі транскрипції: Eupatoria, Simferopol, Chaîne Taurique, Yalta, Livadia, Perekop та Baie de Kerkinite (Керкінітська затока). В енциклопедичному словникові "Quid" [11] зафіксовано мізерну кількість кримських топонімів. Це загальновідомі назви двох морів: Mer noire та Mer d'Azov (вони, до речі, представлені і в Атласі) традиційна транскрипція назви півострова (Crimée); нарешті, три топоніми, пов'язані з Кримською війною: етимологізована транскрипція Sébastopol (російська традиція, що походить

від церковнослов'янської, має літеру “в” в тих випадках, де західна – має “б”) та дві фонематичні транскрипції Inkerman та Alma (укр. Альма < тюркськ. алма – “яблуко”).

Значно більше представлена топоніміка у двомовних перекладних словниках дорадянської [12], та радянської доби. [12, 3, 4]

Зокрема, словник Н.П. Макарова відтворює 15 кримських топонімів, серед них 3 – старовинних: Chersonèse taurique (Херсонес таврійський, тобто Кримський півострів), Tauride (Таврида) та старовинну назву Керченської протоки (détroit d'Ienikaleh), тобто від старовинної назви Керчі – Єнікале). Окрім того, тут наведена цікава транскрипція оніму Бахчисарай - Baktchesarai (“палац між садами). Вона ближча до етимологічної, ніж російська Baktchissarai. З огляду на те, що було вказано з приводу вибору мови-джерела у випадку багатомовної країни, а також беручи до уваги той факт, що цей топонім не зафіксовано в радянських словниках, і, таким чином, сучасну російську транскрипцію не можна вважати ні традиційною, ні навіть усталеною, можна було б запропонувати саме макарівський варіант.

У російсько-французьким словникові Л.В. Щерби та Н.І. Матусевич – 8 географічних назв з усталеною для російської традиції транскрипцією. Заслуговує на увагу тільки один ойконім, не зафіксований іншими словниками Perekor (тобто поперечний рівчак). Такий підхід не викликає заперечень, хоча не виключений і переклад цієї назви. А Французько-російські словники К.А. Ганшиної та В.Г. Гака [13; 14] фіксують відповідно 6 та 3 назви, тобто найбільш поширені, а транскрипції не відхиляються від усталених.

У регіональному франкомовному вжитку в Криму існують 2 передачі ойконіму Феодосія: фонетична Théodossia та більш усталена етимологізована Théodosie. Більш прийнятною з них слід вважати останню, бо вона підкріплена такими існуючими у французькій транскрипції та культурі квазіомонімами, як ім'я римського імператора Théodose (Теодосій) та візантійської династії Théodosiens. Було б доцільно також залишити без змін етимологізовану українську та французьку транскрипцію ойконімів давньогрецького походження з формантом – поль, типу Сімферополь. Йдеться про небажаність його заміни українським формантом – піль, як це дехто пропонує. [15]

Отже, за винятком транскрипції Бахчисараю, інші транскрипції, зафіксовані у російських двомовних словниках, можна вважати прийнятними також для українсько-французьких словників та інших прикладних застосувань, зокрема картографії, оскільки, на щастя, їхня вимова в російській та українській мовах не відрізняється, наприклад: Сімферополь, Ялта та ін.; або існуючі фонетичні відмінності не можуть знайти відбитку у французькій транскрипції через їхню відсутність у фонематичній системі, наприклад: м'якість / твердість приголосних: Krasnorekopsk.

Існує ще й така форма передачі іншомовних назв, як морфологічна, тобто заміна відповідних граматичних форм топонімів. Вона стосується відіменникових прикметників у складі словосполучень, для яких властива заміна прийменником de та його позиційними варіантами: baie d'Eupatoria (Євпаторійська бухта), col de Baïdayu (Байдарські ворота), langue de terre d'Arabab (Арабатська стрілка), isthme de Perekor (Перекопський перешийок), Université de Tauride (Таврійський університет). Флексія жіночого роду здебільшого не передається, а транскрибується: Alouchta, Alma, Katcha, Livadia, за винятком традиційних назв, як-от: Tauride, Theodosie, де вона замінюється французьким відповідником – e.

Нарешті, є низка топонімів, які бажано було б перекладати. Це – безпосередні первинні топоніми. По-перше, ті, що мають міжнародний характер, як уже згадуване Чорне море - Mer noire. Це – також випадки, коли компоненти топоніму є вельми інформативними, тобто деякі мікротопоніми з прозорою внутрішньою формою. [3, с. 76-77, 79-80] Транскрипція перетворила б їх на десемантизовані. Наприклад: вище наведені Сім Колодязів (Sept Sources), П'ятиозерна (Cinq Lacs), а також монастир Св.Хреста (Couvent de la Ste Croix), Біла скеля (Rocher Blanc), Червоний камінь (Pierre rouge), скелі Зуб (Dent) та Парус (Voile), Ластівчине гніздо (Nid d'hirondelle)

Отже, при передачі кримських топонімів слід брати до уваги як їхню етимологію та безпосередній чи опосередкований характер, походження з державних мов, так і особливості французької графіки та орфографії. Основним засобом відтворення міжнародних та безпосередніх первинних топонімів є переклад, всіх інших топонімів – практична транскрипція.

Література

1. Поспелов Е.М. Топонимика и картография. - М.: Мысль, 1971. - 256 с.
2. Сталтмане В.Э. Ономастическая лексикография. - М.: Наука, 1989. - 116 с.
3. Суперанская А.В. Теоретические основы практической транскрипции. - М.: Наука, 1978. - 183 с.
4. Нерознак В.П. Топонимика // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. - С.515-516.
5. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. - М.: Мысль, 1966. - 509 с.
6. Поспелов Е.М. Школьный топонимический словарь. - М.: Просвещение, 1988. - 224 с.
7. Journaux A. Avant-propos; Avertissement // Journaux A. Atlas Mondial. - P.: Hatier, 1974. - P. III-IV.
8. Гак В.Г. Романские языки // Лингвистический энциклопедический словарь. - М.: Сов.энциклопедия, 1990. - С. 421-423.
9. Гак В.Г. Французская орфография. - М.: Просвещение, 1985. - 240 с.

10. Dubois J., Giacomo M., Guespin L., etc. Dictionnaire de linguistique. - P.: Larousse, 1973. - 516 p.
11. Freym D., Freym M. Encyclopedie Quid. - P.: Laffont, 1983. - 1639 p.
12. Щерба Л.В., Матусевич М.И. Географические названия // Щерба Л.В., Матусевич М.И. Русско-французский словарь. - М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1962. - 283 с.
13. Ганшина К.А. Географические названия // Ганшина К.А. Французско-русский словарь. - М.: Сов. Энциклопедия, 1971. - С. 892-900.
14. Гак В.Г., Триумф Ж., Соколова Г.Г. Имена собственные // Гак В.Г., Триумф Ж., Соколова Г.Г. Французско-русский словарь. - М.: Рус.яз., 1991. - С. 1042-1046.
15. Кундис О. До літопису поневірянь правопису // Освіта. - К. - №3 - 13 січня 1993.